

KARL LARSEN OG ERICH MARIA REMARQUE

AF

JESPER DÜRING JØRGENSEN

Den 29. januar 1929 udkom i Tyskland den roman, der skulle blive det tyvende århundredes mest succesrige tyske bog set med kommercielle øjne, Erich Maria Remarques *Im Westen nichts Neues*.

Sjældent har noget værk nået sådanne oplagstal på verdensplan som denne bog. Det samlede oplag lader sig næppe beregne, men det antages at være på mellem 15 og 20 millioner solgte eksemplarer fordelt på 49 sprog¹. Allerede fra begyndelsen var succesen overvældende. Det Ullstein-ejede forlag Propyläen-Verlag afsatte på blot fem uger 200.000 eksemplarer, og måned for måned steg salgstallene.

En ting er imidlertid en salgssucces i nøgne tal og kendsgerninger. Noget andet er årsagen til succesen eller den virkning, som denne specielle krigsroman fik på verdensplan, men naturligvis først og fremmest på åndslivet og på det politiske klima i Tyskland.

Det viste sig, at Remarque havde skrevet en farlig bog.

Der fandtes ikke den avis eller det tidsskrift, som ikke bragte anmeldelser, kritik eller polemiserende debatindlæg om bogen. Overalt i Tyskland blev denne krigsroman diskuteret, rost til skyerne eller forbandet ned i denne verdens dybeste og mest svovlfulde afgrunde. Straks efter publiceringen af *Im Westen nichts Neues* blev det tyske bogmarked overfløjet af en horde modskrifter. De beskæftigede sig med alle mulige - og umulige - aspekter af bogen. Endevendte dens sandhedsindhold, forsvarede eller angreb romanen som et pacifistisk budskab eller behandlede forfatterens identitet og udlagde hans politiske hensigter. Man drøftede manuskriptet til bogen og dets mulige dunkle oprindelse eller angreb Remarque med påstande om tilsmudsning af verdenskrigens tyske frontsoldat.

Størstedelen af disse publikationer var slet og ret smudslitteratur med alle de for genren gældende karakteristika: Løgn, bagtalelse og karaktermord på forfatteren.

¹ Wilhelm von Sternburg: *Als wäre alles letzte Mal Erich Maria Remarque eine Biographie*. Kiepenheuer & Witsch. Köln 1998, s 147ff.

Remarques krigsroman udkom godt 10 år efter afslutningen på verdenskrigen. Et tidspunkt, der på mange måder var kritisk for weimarrepublikken. Råbene fra højre i pressen og fra samme side i rigsdagen på et mere autoritært og i virkeligheden antiparlamentarisk styre blev både mere højrøstede og langt mere skingre i tonen, end det havde været tilfældet i årene umiddelbart forud. I dette klima kom Remarques bog til at virke som benzin på et ophidselsens bål, der ellers flammede højt nok i forvejen.

Succes avler succes. Den kliché gjaldt også for hele den underskov af modskrifter, der så dagens lys i disse bevægede tider. Naturligvis var nazisterne heller ikke sene til at deltage i hetzen mod Remarque og hans roman. De opnåede i alt fald to fordele ved at lade deres røst skingre med i koret: De fik markeret nazipartiets synspunkter og fik deres del af offentligheden og postyret omkring bogen, og så blev deres underlødige pamfletlitteratur takket være slipstrømmen efter romanen salgbar på en langt mere indbringende måde, end det ellers ville have været tilfældet, og det gjorde man ikke nogen hemmelighed af: Det sprang skamløst lige i øjnene bl.a. fra omslaget på nazisten Gottfried Nickls skrift, *Die Wahrheit von Remarque*. Her kunne den interesserede læse følgende anbefaling: "Das Schandedenkmal, welches in dem Buche von Remarque *Im Westen nichts Neues* unseren feldgrauen Helden des Weltkrieges errichtet wurde, gestürzt! Beginnende neue Weltverleumdung aufgedeckt! Jeder Leser des Buches von Remarque muss die Enthüllung dieser Schrift kennen".² Hele postyret omkring Remarque og hans bog havde på dette tidspunkt blot to ting til konsekvens: Romanens oplagstal steg og steg, og dens forfatter, der til mystificering både for weimarrepublikkens litterære parnas og for den almindelige offentlighed var trådt frem fra anonymitetens mørke som sportsjournalist ved berlinerbladet *Sport im Bild*, nåede rigdommens tinder i samme hastige takt, som han nåede berømmelsens. Det var derfor ikke så sært, at der kunne opstå mytedannelser både om bog og forfatter.

I løbet af det tidlige forår 1929 spredtes oversættelser af *Im Westen nichts Neues* til de fleste andre europæiske lande og til U.S.A. Til Danmark nåede bogen i maj måned, men allerede før den forelå på dansk, spillede den en rolle i den litterære og offentlige debat her i landet.

I Tyskland havde Remarques krigsroman ramt direkte i selve weimarrepublikkens centralnervesystem, men i Danmark satte den tyske

² Citeret efter Wilhelm von Sternburg (note 1), s. 149.

udgave også en enkelt eller to af tidens nervestrenge i heftig svingning. Med dragningen af 1920-grænsen mellem Danmark og Tyskland var Nordtyskland blevet indlemmet i kongeriget, og det betød, at der herefter indenfor det danske riges grænser fandtes en befolkning, der delte erfaringer med Remarque og personerne i hans bog.

Den 27. februar 1929 anmeldte Axel Broe *Im Westen nichts Neues* i en velskrevet kronik i *Politiken*,³ og den 24. april kunne man læse yderligere en kronik i samme avis af lærer ved Haderslev Seminarium P. Marcussen, der ligesom Remarque havde deltaget i krigen som tysk soldat. Remarques bog var intet mindre end en befrielse for kronikøren: "Denne Bog er det "forløsende Ord", som tusindvis af forhenværende Frontsoldater har gaaet og ventet paa. Man aander uvilkaarligt lettere, naar man har læst den; det er som var man blevet en tung Byrde kvit. Endelig fik man Luft! Endelig fandt man Udtryk for hvad man i ti Aar har gaaet og tumlet med og forgæves søgt at finde Ord for!"⁴ Måske har det ydermere bidraget til at skabe interesse for Remarques bog i Danmark; i alt fald i *Politikens* spalter, at der i dette forår var valg til Rigsdagen, og Marcussens kronik kunne tilmed læses på selve valgdagen.⁵

Politiken havde i den månedstid, der var gået forud for valget, gennemført en stærkt pacifistisk kampagne. Avisen flyttede simpelthen diskussionen om forsvarsbudgettets størrelse for og imod nogle få millioner til en langt mere ideologisk betonet slagmark, hvor det afgørende problem ikke gjaldt forsvarsbudgettets beskedne udvidelse, men selve spørgsmålet om krig eller fred, der i følge bladets logik var helt afhængig af, om det danske forsvar skulle have disse ekstra midler eller ikke. I dagene op til valget havde avisen flydt over med rædselsberetninger om giftgaskrig, død og ødelæggelse, og man havde bragt eksempler på den uduelighed og manglende dømmekraft, som verdenskrigens admiraler og generaler havde gjort sig skyld i med tab af millioner af menneskeliv til følge. I flere dage op til valget stod der således nederst på forsiden af bladet med fede versaler: "Stem nej til giftgas og folkemord".⁶

Man kan ikke se bort fra, at omtalen og anmeldelsen af *Im Westen nichts Neues* netop på det tidspunkt ganske enkelt har været en udnyttelse af

³ *Politiken* 27.2. 1929.

⁴ *Politiken* 24.4. 1929.

⁵ *Politiken* 23.4. 1929.

⁶ *Politiken* smstds.

bogen som et led i denne militant pacifistiske kampagne mod det - selv i en eventuel udvidet skikkelse - beskedne danske forsvarsbudget. Remarques bog ramte på den måde ikke blot en dansk nerve, men en del af dens budskab eller ånd blev udnyttet i en konkret politisk situation i landet, og bogen samt forfatterens karakteristiske navn blev på den måde lanceret, før romanen forelå på dansk. Gyldendal var ej heller sen til at drage fordel af denne stemning. Allerede den 6. marts 1929 havde forlaget sluttet kontrakt om bogens udgivelse på dansk med Remarques tyske forlag Ullstein.⁷

I en reklamekampagne i *Politiken* på dagen for bogens udgivelse på dansk den 11. maj 1929 hed det manende i en stor halv-sides annonce trykt med hvid negativ skrift på mørk baggrund, at nu udkom Erich Maria Remarque på dansk, og herved kunne forlaget opfriske en interesse, der for så vidt allerede var vakt. I annoncen angaves, hvor mange eksemplarer, der var udkommet af bogen i Tyskland, i England og Sverige. Henholdsvis 540.000 eksemplarer i Tyskland, 37.000 i England og 15.000 i Sverige på blot 15 dage. Unægtelig en salgsmæssig succeshistorie.

Bogens titel på dansk blev *Intet Nyt fra Vestfronten*, og som oversætter havde Gyldendals direktør Ingeborg Andersen satset på Tom Kristensen. Tilsyneladende var han blevet opmærksom på bogen via Axel Broes kronik fra den 27. februar, og havde fundet bogen sympatisk. Jens Andersen skriver i sin biografi om Tom Kristensen, at han må have fået en opfordring af Ingeborg Andersen til at påtage sig oversættelsen. I alt fald meddelte han Ingeborg Andersen i et udateret brev, "...at der ikke er noget i Bogen, som gaar paa tværs af mine politiske Synspunkter, saa hvorfor skulde jeg ikke oversætte den?"⁸ Tom Kristensen var ellers på det tidspunkt stærkt optaget af andre opgaver, ikke mindst af sin egen roman *Hærværk*, men han fuldførte opgaven på rekordtid. Med den interesse bogen havde vakt, gjaldt det selvsagt for Gyldendal om at udnytte forhåndsopmærksomheden optimalt; tid var jo penge, men hastværk er lastværk, siger et andet bon mot.

Den 25. maj tog Karl Larsen ordet i en kronik i *Politiken* med titlen *Remarque på dansk*. At Karl Larsen var stærkt kritisk overfor Tom

⁷ Gennemslag af brev fra Frederik Hegel til Ullstein af 11.4.1930. Gyldendals Arkiv. Korrespondance Udland, Remarque KB. Kontrakten vedr. *Intet Nyt fra Vestfronten* findes ikke i den bevarede korrespondance ang. Remarque.

⁸ Udateret brev fra Tom Kristensen til Ingeborg Andersen Gyldendals Arkiv, citeret efter Jens Andersen: *Dansende stjerne - en bog om Tom Kristensen*, Kbh. 1993, s. 502ff.

Kristensens arbejde er et understatement, men alligevel hører denne kronik ikke hjemme i den polemiske genre af Karl Larsens forfatterkab. Den er isnende saglig uden at rumme personlige angreb på Tom Kristensen. Tværtimod fandt Karl Larsen, at valget af Tom Kristensen til oversættelsesopgaven egentlig burde have været en gevinst, og han fremhævede Tom Kristensen som en af den nye litteraturs store navne og roste ham for at være "en udmærket Tjener af det danske Sprog"⁹. Der er i denne formulering intet nedladende eller ironisk fra Karl Larsens side, men det er i høj grad anerkendende ord fra en ældre forfatterkollegas side overfor en yngre. - Ikke et angreb, men en professionel ydmyghed overfor forfattergerningen. Karl Larsen kunne faktisk have karakteriseret sin egen indsats som forfatter med det samme ordvalg. - Men det er ellers på det sproglige og det stilistiske felt, han går i rette med Tom Kristensens oversættelse. Han har ikke taget sig denne opgave let. Det viser det eksemplar af bogen, der findes i Karl Larsens papirer i Det Kongelige Biblioteks Håndskriftafdeling med al tydelighed¹⁰. Side for side er dette eksemplar af oversættelsen gennemstreget og korrigeret af Karl Larsens ihærdige sorte og røde blyant; næppe en side står uden marginalnoter eller rettelser, og det er let at følge hans overvejelser og ræsonnementer bogen igennem. Hyppigt har han med sin blyant i marginen anført den originale tyske tekst, således at manglerne ved Tom Kristensens oversættelse tydeligt springer i øjnene. Sideløbende har han anført sine egne forslag til oversættelse.

Det må medgives, at Tom Kristensen med dette modspil fra Karl Larsen kom op mod en usædvanlig korrekturlæser, der netop var i besiddelse af den kyndighed, han selv manglede på feltet. Ikke alene var Karl Larsen på det nærmeste tosproget, mestrede tysk så at sige med samme indfølelse intimitet som dansk, men man må desuden huske på, at han, hvad militært sprog, jargon og argot angår, faktisk var den største kender i Danmark på dette noget specielle, filologiske område. Hans bøger om disse emner vidner næsten til overflødighed herom.¹¹ Hertil kommer, at Karl Larsen med udgivelsen af danske soldaterbreve og dagbøger fra krigen i 1864 har haft et grundigt kendskab til oplevelsen af krigens hverdag, set fra frontsoldatens side, fra den meniges såvel som fra officerens.¹²

⁹ *Politiken* den 25.5. 1929.

¹⁰ NKS 872, 8vo. KB.

¹¹ *Dansk Soldatersprog til Lands og til Vands*. 1895 samt *Om Argot og Slang*, 1 - 2 i *Tidskriftet Dania* 1895.

Den første anmærkning i Karl Larsens eksemplar af oversættelsen findes allerede på titelbladet. *Intet Nyt fra Vestfronten* hedder bogen på dansk. Karl Larsen har sat en fed streg over den lille, tilsyneladende harmløse præposition *fra* i sit eksemplar af bogen, og i kronikken er dette også det første kardinalpunkt, han har heftet sig ved.

“Intet nyt fra vestfronten” er ikke alene en idiomatisk forkert oversættelse af det tyske “Im Westen nichts Neues”. Men det er først og fremmest en oversættelse, der rummer en forskydning af perspektivet i romanen, som gør en af dens væsentligste pointer meningsløs.

“Im Westen nichts Neues” skulle have været oversat med: “Intet nyt *på* Vestfronten”, fordi begivenhederne bogen igennem anskues af personer, der er til stede på fronten. Her befinder det fortællende jeg sig, og her er stedet, hvorfra der indberettes til hovedkvarteret vedrørende situationen på frontafsnittet. Faktisk er formuleringen “Im Westen nichts Neues” nøjagtig den, der anvendes i den militære sprogbrug ved afgivelse af situationsberetninger, og Karl Larsen kan give den slående parallel fra krigen i 1864, hvor de enkelte stillinger eller forposter meldte på denne måde: “Intet nyt *på* dette frontafsnit, eller *ved* denne forpost”. Til gengæld var der i tidens aviser en fast rubrik under 64-krigen, med overskriften: “*Nyt fra Armeen*”. - “Nyt fra Armeen” er journalistens formulering i avisen, der netop formidler nyheder fra fronten, uden at den, der bringer nyhederne, har været til stede eller været involveret i dem, de videregives blot på anden hånd.

Remarques bog er en såkaldt jeg-fortælling, der dog også nærmer sig en vi-form. D.v.s. hovedparten af romanens hændelser og begivenheder opleves og konstateres af den fortællende og hans kammerater i skyttegravene. Fortæller-jeget glider dog meget hyppigt over i et fortæller-vi, idet fortælleren på den måde taler på sine egne og kammeraternes vegne. Det er på en vis måde en roman, der i sin form er på vej til at blive en kollektiv roman. Alle begivenheder er set direkte fra de involveredes side. Bortset fra det sidste meget korte afsnit. Her skildres den fortællende hovedpersons død af en alvidende fortæller i tredje person. Som slutord og som baggrund for fortællerens død anvendes formuleringen fra den officielle indberetning til generalstaben om situationen på frontafsnittet på denne dag.

I selve dette skifte ligger der en stor tragisk pointe. Efter at have fulgt den forvandling, som krigen har betydet for den enkelte af sol-

¹² Se *Under vor sidste Krig. Samtidige Dagbogsoptegnelser og Breve fra Mænd og Kvinder af alle Stænder*. 1897.

datergruppen på det fysiske og psykiske plan, fulgt den enkeltes overlevelse i øjeblikket, døden i skyttegravene eller på lazarettet via fortællerens beretning, da er perspektivskiftet til den overordnede militære synsvinkel en konfrontation mellem det menneskelige og det militære apparat, hvor den enkelte soldats død eller lemlæstelse ingen rolle spiller, ja knap nok registreres.

Ved at gennemføre denne perspektivforskydning har Remarque realiseret den klassiske æstetiske fordring at lade det uendeligt store skildre gennem det uendeligt små. Modstillingen af disse to synsvinkler som uforenelige, hinanden uvedkommende, er måske selve essensen af bogens tragik. Den burde have fundet sit rette udtryk i den danske titel, som den gjorde det i den tyske. Ved den upræcise eller lidt tanketomme oversættelse af titlen udviskes selve bogens hovedpointe som "document humain".

Karl Larsen fandt, at dette første vigtige fejlgreb var symptomatisk for oversættelsen som sådan, og i konsekvens heraf påpegede han videre i kronikken en række af de faktuelle fejl og misforståelser, som han havde opdaget og markeret i sit eksemplar af den danske version; dog langt fra dem alle, det forbød naturligvis sig selv med de rammer, der nu en gang eksisterer for en kronik. Han så fejlene og misforståelserne som et resultat af manglende tysk sprogøre og en manglende prægnans i det hele taget.

Man kunne nu spørge sig, om Karl Larsens indvendinger blot er udtryk for en bedreviden og for et formelt, højere filologisk skoleridt på Tom Kristensens bekostning.

Det er der ikke tale om.

De forhold, Karl Larsen påpegede i sin kronik, og som han bogen igennem har afmærket, er ikke udtryk for meningsløst pedanteri, men den manglende omhu med detaljen betyder ikke alene, at bogens tragik udvandes, men desuden et tab af dens realistiske troværdighed. De mange kunne jo netop kontrollere realia og psykologi i denne bog. Den ydre dokumentariske ægthed var den afgørende målestok for, om også dens indre sandhed kunne accepteres. Denne kombination er måske endda betingelsen for den suggestive kraft, som bogen fik, og som medførte, at denne roman ikke alene blev mødt med sympati og genkendelse men også blev betragtet som en farlig bog af dem, der fortrængte krigserfaringer og nederlag med hadefuldhed og hævnlyst. Tom Kristensen forsyndede sig netop mod denne balance mellem den indre og den ydre sandhed. Mange af hans oversættelsesfejl var et resultat af bristende viden om tyske forhold i almindelighed og om mili-

tære i særdeleshed. Til gengæld var han meget loyal mod selve stemningen i bogen og i beskrivelsen af de menneskelige relationer mellem bogens personer. Herved har hans oversættelse også en vis virkning, men ægtheden i bogen er gået tabt. Noget der næppe mærkes af den læser, der måtte være lige så lidt kyndig i tysk og tyske militære forhold som Tom Kristensen. Men med en læser af Karl Larsens kaliber var det en helt anden sag.

Den 26. maj, allerede dagen efter Karl Larsens kronik, forsøgte Tom Kristensen at retfærdiggøre sig i et længere indlæg i *Politiken*. Han måtte uden videre give Karl Larsen ret i hans påvisning af de decidede fejl. Oversættelsen af titlen kommenterede han ikke, men han forsøgte at gøre diskussionen til et spørgsmål om kvaliteten af datidens eksisterende tysk-danske ordbøger, hvilket på en noget pinlig måde afslører, at han ikke har forstået, eller ønskede at forstå betydningen af Karl Larsens kritik. Tom Kristensens indlæg er på den måde et rigtigt læserbrevs-svar. Her er en hyppigt anvendt taktik netop at redefinere stridsspørgsmålet for at undgå kompromittering. Det kan ske mere eller mindre behændigt. I dette tilfælde var resultatet ikke heldigt. At bringe ordbogsproblematikken på bane i denne forbindelse var et tyndt forsvar, men Tom Kristensen havde jo heller ikke nogen god sag at forsvare.

Herefter følte Karl Larsen sig foranlediget til igen at komme på banen med et indlæg under betegnelsen *Et Par afsluttende Ord*.¹³ Det er naturligvis lidt dristigt at betegne sit indlæg på den måde; man kan jo aldrig vide om kontraparten vil svare. Men Karl Larsen borede ikke videre i problemerne med den fejlagtige oversættelse, og tonen overfor Tom Kristensen var nærmest venskabelig. Også Karl Larsen benyttede anledningen til at flytte synsvinklen på problematikken, egentlig ganske hensynsfuldt. Hos ham drejede det sig nu heller ikke længere om de konkrete fejl i oversættelsen eller om en fortolkning af dem. I stedet udvidede Karl Larsen sit angreb til noget langt mere principielt, nemlig det kulturpolitiske betænkelige ved, at forlagene uden behørigt ansvar overfor litteraturen og dens repræsentanter jaskede oversættelser af fremragende udenlandske bøger igennem alene af hensyn til de salgsmæssige muligheder og som et knæfald for reklamen. Han flyttede dermed en betydelig del af ansvaret for den mislykkede oversættelse over på Gyldendal.

¹³ *Politiken* 29.5. 1929.

At det på den måde var reklamen og markedet for det enkelte værk, der blev de afgørende faktorer, betragtede Karl Larsen som betænkeligt, og han fremhævede slutteligt, at denne situation hverken var til gavn for Tom Kristensen eller ham selv; de var jo begge litteraturens og kunstens mænd, og havde derfor en fælles interesse i, at det arbejde, de lagde navn til, fik så høj kvalitet som muligt. Sjuskeriet faldt jo i første række tilbage på dem, ikke på forlagene. Som sit egentlige motiv til at have rejst spørgsmålet om oversættelsen offentligt angav Karl Larsen, at han hermed ønskede at få fejlene berigtiget i bogen i en ny udgave eller i de følgende oplag, og han tilbød at stille sit gennemrettede eksemplar til rådighed for Tom Kristensen og for Gyldendal med henblik på et sådan ny korrigeret udgave.

Herved lagde Karl Larsen et maksimum af pres på Gyldendal for at få forlaget til at gå ind på at udsende en ny udgave af oversættelsen. Noget der unægteligt ikke ville have været uden problemer og omkostninger.

Man kan påstå, at Karl Larsen på den måde har forsøgt sig med en afpresning af Gyldendal, men han fik ingen reaktion. Alligevel havde han ikke tænkt sig, at sagen skulle dø en stille død. I et af de breve, han har sendt Remarque i sommeren 1929, må han have nævnt problemet med den dårlige oversættelse direkte overfor ham, idet denne havde følgende kommentar i et brev af 16. juli 1929 til Karl Larsen om sagen: "... Wenn Sie wüssten wie aufrichtig dankbar ich Ihnen für Ihre Mitarbeit an meinem Buche bin, dann können Sie ermessen, wie betrübt ich bin, Sie nicht gesehen zu haben...".¹¹ Hentydningen til ikke at have truffet Karl Larsen, skriver sig fra, at Karl Larsen den 13. juni havde været i Berlin for at holde forelæsning på universitetet. I dagene omkring denne dato har han åbenbart forsøgt at træffe Remarque på hans berlineradresse. Karl Larsens meddelelser om sit arbejde med oversættelsen har imidlertid næppe optaget Remarque dybere. Udtalelsen i brevet, hvor en tænkt situation nærmest forudsætter en anden tilsvarende, er snarere at forstå som blot en høflighedsforsikring, måske affødt af, at Remarque kan have haft dårlig samvittighed over ikke at have besvaret et brev fra Karl Larsen tidligere.

Under alle omstændigheder havde Remarque langt mere påtrængende problemer at tage sig af i sommeren 1929 end den danske oversættelse af hans sidste bog. Han var allerede i gang med den efterfølgende, *Der Weg zurück*, og havde lagt *Im Westen nichts Neues* bag sig, og

¹¹ Karl Larsens brevarkiv NKS 4630, 4to. KB.

så havde han i øvrigt besvær med at skaffe sig den fornødne arbejdsro til den nye bog.

Karl Larsen derimod har været stærkt optaget af spørgsmålet om den fejlfulde oversættelse og den stærke markedsføring af bogen. Han har ikke sluppet sagen, blot fordi den ikke længere blev diskuteret i *Politikens* spalter. I alt fald findes der i Karl Larsens brevarkiv et brev af 5. august 1929 fra Max Krell, Ullstein Verlag¹⁵, som svar på et, Karl Larsen har sendt ham af 31. juli, hvor han har underrettet forlaget om fejlene i den danske oversættelse. Karl Larsen har - ud over at beskæftige sig med den dårlige danske oversættelse - desuden forespurgt om oplagernes størrelse både for den tyske og for de udenlandske udgaver af romanen, idet Krells brev som bilag har en liste med oplagstal for en række oversættelser.

Også spørgsmålet om oversættelsen af titlen har været på dagsordenen i Karl Larsens brev, og Krell meddelte, at fejlene i den danske oversættelse har interesseret forlaget meget, men at man på dette tidspunkt ikke kan fastslå, om den danske fejl i oversættelsen af titlen går igen i de øvrige sprog, da man endnu ikke har modtaget eksemplarer af alle oversættelser, men Krell kan dog gengive, hvordan titlerne er blevet oversat i de engelsk-amerikanske udgaver, i den franske, svenske, spanske, rumænske og hollandske udgave. Kun den sidstnævnte er oversat på samme måde som den danske: "Van het weselijk front geen nieuwes". De øvrige er oversat korrekt. På svensk kom bogen således til at hedde: *På västfronten intel nytt*.

Med hensyn til angivelserne af solgte eksemplarer pr. 5. august 1929 kunne Krell meddele, at bogen i Tyskland på det tidspunkt - et halvt år efter udgivelsen - havde nået et tal på 715.000 solgte eksemplarer. På baggrund heraf er det interessant at se, at den dansk-norske udgivelse lå på 30.000 eksemplarer, den svenske på 25.000, mens den hollandske var på 40.000 eksemplarer. I Amerika var oplaget 215.000 eksemplarer, i Storbritannien 195.000, og i Frankrig nåede det 220.000 eksemplarer.

Ud for de enkelte poster i listen er der opgivet nogle datoer. Sandsynligvis er der tale om udgivelsesdatoerne for de enkelte oversættelser, hvilket Karl Larsen også må have gættet på, idet han ud for den dansk-norske udgaves 30.000 eksemplarer med blyant har tilføjet "11/5 ?" Antageligt er der ikke tale om salgstal pr. 5. august 1929 for oversættelsernes vedkommende, men derimod om oplagernes stør-

¹⁵ Max Krell 1887 - 1962, forlagsredaktør hos Ullstein, digter, kritiker og oversætter.

relse på tidspunktet for den første publicering i de enkelte lande. Talene siger således først og fremmest noget om den forventning, der har været til salget af bogen, men det kom som bekendt til at overgå enhver forestilling.

Med sin henvendelse til Ullstein om sagen må Karl Larsen have forestillet sig, at han kunne få dette forlag til at øve en pression på Gyldendal, der kunne fremtvinge den revision af den danske oversættelse, som han ønskede. Det er dog ikke til at vide, hvordan han nærmere har tænkt sig at gribe dette an. Hertil kommer, at kontrakten mellem Ullstein og Gyldendal om betingelser og rettigheder vedr. udgivelsen af *Im Westen nichts Neues* på dansk ikke findes blandt papirerne angående Remarque i Gyldendals arkiv i Det Kongelige Biblioteks Håndskriftafdeling. Tilsyneladende har hverken Ullstein eller Gyldendal haft interesse i Karl Larsens ihærdighed, og selv om han på Ullstein Verlag var kendt og agtet - Ullstein var i flere sammenhænge også forlag for Karl Larsen, - er det evident, at Gyldendal og Ullstein i tilfældet Remarque havde helt andre indbringende fælles interesser, som man antagelig ikke har villet lade Karl Larsen bryde ind i, om end hans synspunkter kunstnerisk og litterært var aldrig så rigtige.

Den 7. april 1930 skrev Ullstein Verlag til Gyldendal for at få det danske forlag til at acceptere en forhøjelse af den tantieme, som Gyldendal havde forpligtet sig til at betale Remarque og Ullstein. Meget naturligt argumenterede Ullstein for denne forhøjelse på baggrund af den for begge forlag uventede succes, som *Intet Nyt fra Vestfronten* havde haft. Om oversættelsesspørgsmålet mælede der ikke et ord.

Samme dag, som brevet var blevet stemplet som modtaget på Gyldendal, svarede Frederik Hegel, at Gyldendal ikke kunne gå med til at ændre den indgåede kontrakt om en dansk udgivelse af *Im Westen nichts Neues*. Hegels argumentation for ikke at acceptere en sådan ændring kaster et interessant perspektiv over Karl Larsens angreb på branchen i *Politiken* af 29. Maj 1929: "...der Verkauf hier in Dänemark von IM WESTEN NICHTS NEUES ist ca. 70.000 gewesen, und im Verhältnis zu den 3 Millionen Einwohnern Dänemarks ist diese Zahl wohl ungefähr die höchste, die bis jetzt in irgend einem Lande erreicht worden ist. Dieses kommt unserer Meinung nach daher, dass wir für die Reklame dieses Buches direkt und indirekt mehr verwendet haben als jemals früher in der Geschichte des dänischen Buchhandels für ein anderes Buch von ähnlichen Umfang. Dieses in Verbindung mit dem billigen Verkaufspreis, der alle andere Kriegsbücher (im ganzen ca. 20 Stück) in dasselbe niedrige Preisniveau hinunter gezwungen hat,

so dass sie faktisch nicht dazu imstande waren, grössere Beträge für Reklame zu budgettieren, ist unserer Meinung nach der Grund, weil wir einen so guten Erfolg gehabt haben. Oder mit anderen Worten, - das gute Resultat ist in ebenso hohem Grade unserer klugen Veröffentlichungspolitik (die durch die Bestimmungen des Vertrages ermöglicht wurde) als dem ausländischen Renomme und eigenen vorzüglichen Eigenschaften des Buches zu verdanken..."¹⁶

Hegels brev synes at være en demonstration af Gyldendals markedsføringsstrategi; lad så være, at synspunkterne her bruges i en konkret situation som argumentation mod Ullsteins ønske om en kontraktændring. Under alle omstændigheder underbygger hans holdning på demonstrativ vis det, Karl Larsen kun kunne påstå i sit avisindlæg den 29. maj mod branchens alt for store interesse i markedsføring og hastigt salg.

Frederik Hegel sluttede sit brev med at beklage, hvis denne holdning medførte, at Gyldendal ikke kom til at udgive Remarques næste bog. Det var en overflødig bekymring. Gyldendal fik også rettighe-derne til den dansk-norske udgave af *Der Weg zurück*.

Selv om Karl Larsen i sit sidste indlæg i Politiken havde demonstreret en kritisk holdning overfor reklamen og dens indflydelse på litteraturen, har denne indstilling ikke afholdt ham fra selv at forsøge at udnytte den reklamemæssige opdrift efter *Im Westen nichts Neues*.

I Karl Larsens brevkop arkiv findes der fem breve samt et telegram fra Remarque til Karl Larsen fra perioden foråret 1929 frem til februar 1930. Derimod er Karl Larsens breve til Remarque fra samme tidsrum øjensynligt gået tabt. Remarque, der i netop denne periode modtog post i bunkevis, havde for vane at destruere en stor del af denne postmængde efter endt læsning, og Karl Larsens breve kan meget vel være gået tabt på denne måde¹⁷. Selv om den ene halvdel af korrespondancen således synes at mangle, kan man alligevel med de bevarede Remarque-breve danne sig et temmelig præcist indtryk af forholdet mellem Karl Larsen og Remarque. *Im Westen nichts Neues* må allerede før oversættelsen til dansk have vakt Karl Larsens særlige interesse, i hans egenskab af formand for *Selskabet af 1916*. Dette selskab havde til formål at fremme litterær og kulturel udveksling mellem Danmark og Tysk-

¹⁶ Gyldendals Arkiv. Korrespondance. Udlandet Remarque KB.

¹⁷ Forespørgsler om Karl Larsens breve til Remarque i Remarque-Zentrum der Universität Osnabrück har endnu ikke givet noget resultat. Ej heller i The Remarque Collection, Fales Library New York eller hos Ullstein Verlag München.

land. Det var en utaknemmelig opgave at drive og lede et dansk-tysk kulturelt selskab i tyvernes København. Sympatien for Tyskland og tysk kultur i Danmark var beskeden, og Karl Larsens selskab havde kun begrænset gennemslagskraft i offentligheden. I denne situation ville det være intet mindre end et scoop, hvis han kunne formå forfatteren af *Im Westen nichts Neues* til at komme til København for at holde foredrag i *Selskabet af 1916*, og i løbet af foråret 1929 har Karl Larsen henvendt sig til Remarque med et tilbud om at komme til København i dette øjemed.

Remarque må have svaret positivt på henvendelsen, dog findes brevet ikke i Karl Larsens brevarkiv i Det Kongelige Bibliotek, men Karl Larsen og bestyrelsen i selskabet gik i gang med at programsætte arrangementet. Kort før mødet skulle finde sted, modtog Karl Larsen imidlertid et telegram med afbud fra Remarque, og herpå det efterfølgende, udaterede brev, der er det første i rækken af Remarque-breve til Karl Larsen i Det Kongelige Bibliotek:

1.

Sehr verehrter Herr Professor Larsen,

Leider musste ich Ihre Einladung nach Kopenhagen plötzlich absagen, da eine ärztliche Untersuchung ergeben hat, dass ich mit meiner Frau so bald wie möglich ins Gebirge fahren muss.

Ganz besonders unglücklich aber bin ich, weil ich bereits zugesagt hatte, und infolgedessen schon Vorbereitungen getroffen worden sind, die nun umsonst sind. Ich bitte Sie herzlich mir zu glauben, dass ich das Denkbare getan hätte, nach Kopenhagen zu kommen, wenn es möglich gewesen wäre. Aber Sie werden Verständnis dafür haben, dass man einen kranken Menschen, der plötzlich hört, sein Befinden mache eine erneute Kur notwendig, auch nicht einen Tag allein lassen kann, besonders jetzt, wo er noch unter der Wirkung dieser Nachricht steht. Es werden einige Wochen darüber vergehen, ehe ich zurück bin, und, wie Herr Hoyer nur sagte, ist es dann für eine Vorlesung zu spät.

Um mein Gewissen nun etwas zu entlasten, möchte ich folgenden Vorschlag machen: Ich wollte im Herbst ohnehin einige Zeit in Dänemark leben; dann möchte ich mich Ihnen ganz zur Verfügung stellen, und zwar, dem Ihren Vereinigungen das Arrangement etwas zu erleichtern, selbstverständlich unter Fortfall von Honoraren und Reisespesen, da ich ja ohnedies in Dänemark dann wohne.

Ich würde mich freuen, wenn ich auf diese Weise ein Äquivalent dafür geben könnte, dass ich jetzt meine Zusage - schweren Herzens - zurücknehmen muss.

Ich bin sicher, sehr verehrter Herr Professor, dass Sie die besonderen Gründe verstehen werden, die mich zwingen, eine Vorlesung gerade bei Ihnen, auf die ich mich besonders gefreut habe, zu verschieben, und ich würde glücklich sein, im Herbst kommen zu können.

Für Ihre liebenswürdige Aufforderung danke ich Ihnen herzlich! Es wäre mir eine grosse Ehre gewesen, am Sonnabend in Kopenhagen sein zu dürfen und Ihnen sagen zu können, welch einen Wert eine Einladung wie die Ihre für mich hat, und wie hoch man in Deutschland Ihre Arbeit schätzt.

Mit der nochmaligen Bitte um Entschuldigung und verbindlichstem Dank bin ich in Verehrung Ihr ergebenster Erich Maria Remarque.

Det er højst tænkeligt, at Remarque med det sene afbud kan have følt sig oprigtigt pinlig berørt overfor Karl Larsen, hvis indsats i Tyskland synes at have været ham bekendt. Det er dog ikke sikkert, at Remarque forud har kendt det fjerneste til Karl Larsen, hverken til hans person eller hans protyske forfatterskab fra krigs- og efterkrigstidens Tyskland. Han har snarere spurgt sig for på Ullstein Verlag, da opfordringen til at tale i *Selskabet af 1916* er kommet; eller kontakten kan være blevet formidlet gennem en af de forbindelser, som Auswärtiges Amt gerne benyttede sig af overfor forlagsverdenen, når det gjaldt om at formidle foredrag fra Tyskland til Danmark. Akterne i Auswärtiges Amts Archiv rummer flere eksempler på en sådan fremgangsmåde ved andre lejligheder, men ejendommeligt nok ikke i forbindelse med Remarque.¹⁸ Det virker, som om Remarques formulering: "Wie hoch man in Deutschland Ihre Arbeit schätzt", kunne være et citat fra en eller anden diplomatisk kilde. I alt fald ligger den formulering i det noget konverserende stilleje, man hyppigt greb til, når man smigrede Karl Larsen fra tysk diplomatisk side, særligt ved officielle lejligheder. Sandsynligvis er der flere ikke ganske oprigtige, men til gengæld aldeles hjerteligt høflige lag i brevet. Den stadige understregning af sygdommen og den dårlige samvittighed peger i den retning. Sikkert er det, at Remarque alligevel et eller andet sted må have følt sig pinligt berørt over det kortfristede afbud. Hans meget rundhændede tilbud om at stille sig ganske til Karl Larsens disposition om efteråret og hans ord om at have til hensigt at leve en tid i Danmark er næppe bare et overbud, men antagelig en idé, Remarque selv har troet på i skrivende

¹⁸ Ausw. Amts Archiv. Fotografier i Rigsarkivet. Se f.eks. pk.110.

stund. Det korte af det lange er, at Remarques brev har virket så troværdigt og løfterigt, at Karl Larsen fortsatte kontakten.

I dagene omkring den 13. Juni 1929 var han i Berlin for at forelæse på universitetet, og han har da benyttet dette besøg i byen til at opsøge Remarque på hans bopæl i Wittelsbacherstrasse nr. 5. Men Karl Larsen havde ikke heldet med sig. Remarque var på rejse, og først en god måned senere reagerede han på henvendelsen med et brev af 16. juli fra Berlin:

2.

Sehr verehrter Herr Professor!

Seit einigen Tagen bin ich wieder in Berlin und sehe zu meinem lebhaftesten Bedauern, dass auch Sie inzwischen Berlin besucht haben und vergebens bei mir gewesen sind.

Wenn Sie wüssten, wie aufrichtig dankbar ich Ihnen für Ihre Mitarbeit an meinem Buche bin, dann können Sie ermessen, wie betrübt ich bin, Sie nicht gesehen zu haben.

Leider haben wir ein wenig Unglück in der Familie. Ein Scharlachanfall ist aufgetreten und es ist vielleicht notwendig, dass wir wieder, wenn das Fieber gewichen ist, für einige Wochen in eine sehr ruhige Gegend mit guter Luft gehen müssen.

Ich bitte Sie herzlich, die Tatsache, dass ich nicht früher geantwortet habe, damit zu entschuldigen, dass diese unglücklichen Umstände mich wochenlang ganz verwirrt gemacht haben. Glauben Sie mir, ich freue mich schon sehr darauf, im Herbst oder im Winter nach Kopenhagen zu kommen”....¹⁹

Karl Larsen må under sit forgæves besøg i Wittelsbacherstrasse have efterladt et brev eller en billet, hvori han havde omtalt sin gennemgang af Tom Kristensens fejlfule oversættelse og sikkert også benyttet lejligheden til at fastholde Remarque på hans løfte om at komme til København. Resten af sommeren 1929 gik til ende tilsyneladende uden yderligere kontakt imellem dem.

Den 6. september sendte Remarque et telegram til Karl Larsen, der angav, at han først denne dag havde besvaret et brev fra Karl Larsen. Igen undskyldte Remarque sig med sygdom. Karl Larsen har omgående sendt et telegram til ham, idet han har benyttet Remarques telegram som koncept til svaret. Karl Larsens svar lød: “Für Telegramm

¹⁹ Karl Larsens brevarkiv NKS 4630, 4to. KB.

vom sechsten dankend Brief ausgeblieben. Bitte dringend Inhalt wiederholen".²⁰

Få dage senere modtog Karl Larsen efterfølgende 9 sider lange, håndskrevne brev fra Remarque, idet han den 13. september offentliggjorde et udsnit af det i *Politiken* med oplysning om, at brevet var fra den 9. september, men eftersom brevet er udateret, må den 9. September 1929 være modtagelsesdatoen, hvor Karl Larsen har fået det i hænde. Dette brev adskiller sig i høj grad fra de foregående:

3.

Sehr verehrter Herr Professor Larsen,
ich bitte Sie sehr um Entschuldigung, dass ich Sie solange auf Antwort warten lassen musste; aber ich war nur sehr kurze Zeit von Juli ab in Berlin und hatte mir ausdrücklich ausgebeten, dass mir weder Post noch Nachrichten geschickt würden. Ich stehe augenblicklich in einer schweren und für mich wichtigen Krise, die ich lange hinausgeschoben habe, nämlich in der, wie sich meine Zukunft gestalten wird. Ich habe ein schweres und trauriges Leben hinter mir, deshalb bedeutet der Erfolg meines Buches wenig für mich. Ruhm ist mir völlig gleichgültig, von den Kritiken über mein Buch habe ich nur die wenigen gelesen, die ich zufällig in die Hand bekam, und mein äusseres Leben spielt sich in äusserster Zurückgezogenheit ab. Diejenigen Menschen, denen ich vielleicht gern hätte zeigen mögen, dass ich etwas getan habe, das auch sie gutheissen würden, sind tot. Meine Mutter, mein väterlicher Freund und ein Mädchen, das ich sehr liebte, starben innerhalb von drei Monaten, als ich verwundet im Lazarett lag. Mit diesen drei Menschen starben meine Wünsche an ein Leben, wie man es sich sonst in der Jugend denkt. Als ich den Soldatenrock auszog, war ich allein (mein Vater hatte wieder geheiratet) Jahre lang so furchtbar allein, dass ich heute noch, mit meinen 31 Jahren oft glaube, ich sei ein alter Mann. Diese Jahre und diese Erlebnisse haben mich so geformt, dass ich heute sagen kann, vieles überwunden zu haben, was man sonst in meinem Alter vielleicht noch nicht überwunden hat. Ich habe mich um die Kritiken meines Buches so wenig gekümmert, dass ich sie kaum gelesen habe; - nicht etwa aus Hochmut oder Bescheidenheit sondern einfach aus dem Gefühl, dass diese Dinge mich nichts mehr angehen. Vielleicht würden sie mich aufgeblasen machen vielleicht unruhig, vielleicht befangen; - auf keinen Fall aber kann etwas Gutes dadurch

²⁰ Smstds.

entstehen, wenn ein Autor sich mit seiner Wirkung in der Öffentlichkeit beschäftigt. Ich möchte gern ein neues Buch schreiben, wieder ein Buch persönlicher Erlebnisse, das manche Gedanken des ersten Buches weiterführt, ein Buch von mir und meinen Kameraden, das zeigen soll, wie es uns nachher erging und wie wir langsam und schmerzvoll das Leben wieder gewannen oder zugrundegingen. Dazu ist es notwendig, dass ich nicht den Glauben habe, ein erfolgreicher Autor zu sein; ich muss vergessen jemals (oprindeligt wieder, men overstreget og rettet til jemals) ein Buch geschrieben zu haben, ich muss mit den gleichen Zweifeln, mit der gleichen Angst, mit den gleichen Tränen, mit der gleichen Bangigkeit (overstreget ord, ulæseligt) anfangen wie beim letzten, ich muss ganz von vorn beginnen. In dieser Krisis lebe ich jetzt. Ich weiss nicht, ob es mir gelingen wird.

Ich habe keinen Ehrgeiz. Den wenigen Menschen, mit denen ich lebe, ist es für ihr Verhältnis zu mir nur belanglos, ob ich Schriftsteller bin oder nicht. Was die andern von mir denken, ist mir gleichgültig. Das müssen Sie nun aber nicht als hochmütig auffassen. Ich liebe die Einsamkeit und bin ungern unter vielen Menschen, weil ich mit mir selbst noch lange nicht fertig bin. Und ich glaube, viel Unglück und Missverstehen kommt heute daher, dass die Menschen sich viel zu wenig mit sich selbst und viel zu viel mit den Angelegenheiten ihrer Mitmenschen beschäftigen.

Ich halte wenig von mir selbst. Ich halte mich weder für ein Talent noch für einen Menschen, der wichtiger ist als jeder andere. Es ist nur so: Nach vielen Jahren, in denen mein Dasein mir sinnlos erschien, hat nun eine schwache Hoffnung ihr Haupt erhoben, dass es vielleicht doch noch einen Zweck haben könnte, doch nicht mehr so ganz leer sein brauchte, dass man vielleicht dadurch, dass man manches ausspricht, andern, die stumm leiden, helfen, ein wenig helfen könnte. Das ist die Basis, auf der ich weiter arbeiten möchte: Keine Bücher schreiben, die nur aus künstlerischen Gründen geschrieben werden, sondern solche, die helfen sollen, die leben helfen sollen. Aber diese Basis ist schwankend; - denn ich bin unruhig, unsicher und weiss nicht, ob es mir gelingen wird.

Dazu kommen jetzt noch grosse Sorgen. Der einzige Mensch, desentwegen ich lebe, ist so krank und zart, dass ich meine Berliner Wohnung aufgeben und für die nächsten Wochen nach Südfrankreich und von dort auf lange Zeit nach der Schweiz ziehen muss. Die Tuberkulose, die eine verhängsvolle Rolle unter den Menschen, die mir nahestanden, gespielt hat, bedroht auch meine Frau.

Es ist schwer, in einem Briefe etwas über sich selbst auszusagen. Ich möchte versuchen, Ihnen die inneren und die äusseren Gründe zu erklären, die mich veranlasst haben und veranlassen werden, zu allem Lob und zu allem Schimpfen auf mein Buch zu schweigen.

Ich bin der Meinung, dass ein Autor mit dem letzten Satz seiner Arbeit auch das letzte Wort gesprochen haben muss. Ist das Buch gut, dann setzt es sich trotz aller Anfeindungen durch; - ist es schlecht, so helfen ihm auch alle Rechtfertigungen nichts.

Eine kleine Gruppe radikalpolitischer Zeitungen und einige Skandalblätter bringen seit Monaten Aufsätze gegen mein Buch und mich, hauptsächlich allerdings jetzt gegen mich, da es doch nun nachdem die Kritik aller Länder zu meinem Buch Stellung genommen hat und tausende Stimmen von alten Soldaten und aus dem Publikum in Briefen und Zuschriften sie bestätigen, schwer ist, dem Buche Unwahrheit vorzuwerfen. Da ist es von alters her ein probates Mittel, den Autor anzugreifen. Wenn man mit genügend Hass und Verantwortungslosigkeit zu Werke geht, sollte es doch sicher selbst im Leben eines Heiligen möglich sein, einige Stellen zu entdecken, die, gehörig ergänzt, verändert, aufgeblasen und beleuchtet, schon Stoff zu Angriffen geben könnten.

Man hat es bei mir allerdings ungeschickt gemacht. Man hat zuviel gebracht. Es begann damit, dass man behauptete, ich hiesse Kramer. Dann avancierte ich zum reichen Globetrotterjüngling, der infolgedessen nie etwas von den ärmlichen Verhältnissen, die er zuhause schilderte, gesehen hatte. Etwas später wurde ich ein 55jähriger Armierungssoldat, der infolgedessen von der Jugend, die er beschrieb, nichts verstand und ausserdem, um das Mass voll zu machen, Bordellromane geschrieben hatte. Darauf wurde ich verjüngt zu einem 25jährigen der infolgedessen nie im Krieg war. Alsdann wurde ich Franzose und Jude, selbstverständlich. Augenblicklich habe ich mir angemasst, nach dem Kriege Offiziersuniform zu tragen und Orden von der Republik anzunehmen. Ausserdem bin ich seit einigen Wochen kommunistischer Sekretär. Selbstverständlich habe ich auch mein Buch nicht selbst geschrieben, sondern die Aufzeichnungen eines toten Kameraden gestohlen und benutzt. Wenn ich schon verwundet war, bin ich ebenso selbstverständlich nur durch Fliegerbombe oder Ferngeschütz verwundet worden. (Die vielen durch Bomben und schwere Artillerie Getöteten scheinen demnach nur Tote II. Klasse zu sein).

Dieser ganze Unsinn ist nur ein Bruchteil von dem Wenigen, das ich selbst gehört habe. Daneben existiert zweifellos noch vieles andere. In

Deutschland hat man sehr gelacht darüber, und einer der geistvollsten deutschen Schriftsteller, Kurt Tucholsky, hat in der "Weltbühne" sich in einer Groteske: "Die Wahrheit über Remarque" gebührend darüber lustig gemacht. Ich lege Ihnen das Heft bei, weil es den einzigen Standpunkt hat, von dem aus man so etwas betrachten kann. Und nun, sehr verehrter Herr Professor Larsen, kommen Sie und fragen mich nach Wann, Wo, Wie -.

Seien Sie mir nicht böse: ich habe bisher geschwiegen und werde weiter schweigen, denn ich würde mir zu lächerlich vorkommen, wenn ich mich vor einer solchen Flut von Bosheit, Hass und Sensationsgier rechtfertigen wollte. Nicht etwa weil ich es fürchte; - denn ich will Ihnen gern gestehen, Herr Professor, dass alles, aber auch alles, was bisher über mich veröffentlicht ist, falsch gewesen ist. Ich bin selbstverständlich mit 18 Jahren ins Feld gekommen, an der Westfront gewesen, habe fast alles aus meinem Buche selbst gesehen -- allerdings bin ich nie beim Train, wie bei den Regimentern gewesen, die man mir andichtet.

Ich will Ihnen nur zwei Details geben: Wer nach dem Umsturz Offiziersuniform trug, riskierte Anpöbeleien, Prügel und oft das Leben. Es wäre also ein sonderbarer Ehrgeiz gewesen, so etwas zu wollen. - Die Soldatenräte, die Abwicklungsstellen und die Republik haben nach der Revolution noch 800.000 Eiserne Kreuze verteilt. Nach den Grundsätzen des früheren Regimes sind sie alle "dann unbefugt" erteilt, weil sie nicht auf kaiserliche Verfügung gegeben wurden. Sie sehen, wie so etwas aussieht, wenn man nur wenige Tatsachen dazu kennt. Wenn man aber sieht, wie es entsteht, ist es ganz aus.

Ein kleines Blättchen beginnt: "Man erzählt, dass"

Das nächste übernimmt mit: "Es heisst, dass....."

Und dann geht es weiter im folgenden: "Es ist bewiesen, dass"

Der Schriftsteller und Kritiker Ernst Weiss hat alles am Klarsten ausgedrückt: "Selbst wenn alles wahr wäre, was man über R. sagt, selbst wenn er nie Soldat gewesen wäre, - umso besser. Dann ist er ein unser grösserer Schriftsteller".

Es ist gut, wenn Angriffe kommen gegen ein Buch; denn dann muss es sich bewähren. Ich wünsche meinem Buch geradezu noch Angriffe deshalb. Auch mein Verlag freut sich darüber; denn der Absatz schwillt jedesmal erneut dadurch an und die Verbreitung geht weiter. Und ich habe das Vertrauen zu meinem Buch, dass seine innere Wahrfähigkeit stärker ist als das Geschwätz von ein paar politischen Blättchen, die es nicht fassen können, dass eine Welt existiert, deren

höchstes Ziel nicht der Krieg ist. Und ich muss Ihnen offen sagen, dass man die Wirkung dieser kleinen Gruppe im Ausland doch sehr zu überschätzen scheint. Diese Gruppe, die zwar heftig schreit und die bisher weder auf kulturellem, künstlerischem oder fortschrittlichem Gebiete auch nur den Ansatz eines Talentes hervorgebracht hat, die nur schimpft und zetert, ohne irgendetwas Positives zu haben, diese Gruppe Verärgerter, Missgelaunter, Abgesetzter ist nicht mehr Deutschland. Deutschland ist gottlob anders, nicht mehr Kommiss, Drill, Beamtentum und Säbelrasseln, Deutschland heute ist Arbeit, Wille, Fortschritt und Frieden.

Sehen Sie Herr Professor, es würde mir einfach grotesk vorkommen, wenn ich nun vor diesem Grüppchen Reaktion Rede und Antwort stehen wollte über Dinge, die garnichts mit meinen Buche zu tun haben. Nächstens wird man, wie es auch schon dagewesen ist, (beim Verbands weibl. Handlungsgehilfinnen ist das jemand passiert) von der jeweiligen Wirtschafts-Organisation verklagt auf Einstampfen des Buches, wenn man etwas ihm Missliebigen über einen Beruf aussagt. Etwas Folgerichtiges wäre dann, dass man, wollte man z. B. einen Tischler in seinem Buch bringen, vorher beim Tischler-Verein für Deutschland einen Lebenslauf einreichte und um Erlaubnis nachsuchte.

Ich schreibe Ihnen einen unendlichen Brief, den längsten, den ich seit langem geschrieben habe. Das kommt davon, weil es für mich so leicht ist, das Selbstverständliche meiner Haltung zu empfinden; - aber so schwer, darüber zu sprechen und sie zu argumentieren. Sonst tue ich das auch nie; - aber Ihnen, Herr Professor, möchte ich es ausführlicher sagen, weil ich glaube, dass nicht nur ich, sondern viele Schriftsteller besser täten, nicht das Schauspiel gereizter und verletzter Eitelkeit zu bieten. Es ist soviel Geschwätz gekommen und gegangen - das eine hat das andere überholt; wir aber wollen arbeiten.

Mein Widerwille gegen Vorträge und jedes Hervortreten hat sich nur gesteigert. Ich habe Ihnen versprochen, zu kommen und das werde ich halten. Aber es kann Winther darüber werden, da ich mit meiner Frau zunächst sehr ruhig leben muss. Es wird November oder Dezember werden. Und ich bitte Sie darum: lassen Sie es keinen Vortrag werden, sondern eine Art Besuch, bei dem ich Ihnen vielleicht etwas aus dem neuen Buche vorlesen kann. Honorar für mich kommt nicht in Betracht. Es wird die einzige Vorlesung sein, die ich mache. Und deshalb möchte ich auch gern, dass sie etwas zwanglosen Charakter hat.

Ich danke Ihnen herzlich für Ihr Interesse an mir und meiner Ar-

beit - und ich hoffe, dieser Brief beweist Ihnen, wie sehr mir daran gelegen ist. Post erreicht mich noch eine Woche lang hier - dann über Ullstein.

Ich bedaure sehr, dass ich nicht hier war, als Sie in Berlin waren - und hoffe auf den November oder Dezember in Kopenhagen. Mit herzlichem Dank und aufrichtiger Verehrung grüsse ich Sie als Ihr ganz ergebener Erich Maria Remarque.²¹

Det er en tekst med mange temaer og mange lag. Den synes at være præget af en følelsens oprigtighed, hvor de øvrige i korrespondancen mere kan skrives på konventionens og det høflige hykleris regning.

Remarque har uden tvivl givet direkte udtryk for den stemning og de følelser, han har ligget under for på det tidspunkt, hvor brevet blev skrevet. Alligevel kan det samtidig rumme løgn og bedrag eller endda selvbedrag.

For at give et eksempel: Remarque er muligvis på kant med sandheden i det dementi han bringer af det såkaldte rygte, at han skulle have gået rundt i officersuniform med ordener efter krigen. I Wilhelm von Sternburgs biografi over ham findes et fotografi af Remarque i løjtnantsuniform med ordener og med schæferhund ved siden. Angiveligt er billedet fra 1919, da Remarque var blevet demobiliseret og var vendt tilbage til fødebyen Osnabrück. Ifølge Wilhelm von Sternburgs bog skal han have promeneret i Osnabrücks gader i sin med ordener overdængede løjtnantsuniform.²² Forklaringen kan dog være en ganske anden.

Af fotografiet kan man se, at der er tale om et atelierbillede, og man kan derfor ikke se bort fra, at kostumeringen alene kan have været for fotografens og fotografiets skyld, således at Remarque ikke har vist sig udenfor atelieret i uniform, men den kan have været et kostume bestemt for et øjeblikks selviscenesættelse. I brevet til Karl Larsen kan Remarque have generet sig for at omtale en sådan teatralisk optræden i en fotografs atelier, og i stedet kan han have valgt at dementere denne historie lige så massivt, som han gør det med de øvrige myter om sin person på trods af, at han i sit brev ellers påstår, at han netop ikke agter at imødegå hele denne remarquemytologi.

Det kan dog på den anden side være en kendsgerning, at Remarque har gået rundt i Osnabrück forklædt som ordensbehængt løjtnant, så-

²¹ Smstds.

²² von Sternburg (note 1), s. 97.

Ateliebilledet af Remarque, jfr. teksten på side 253.

ledes som von Sternburg beskriver det. Selviscenesættelse ud fra en eller anden honnet ambition som sådan lå ikke Remarque fjernt i disse år. I sin første tid i Berlin optrådte han under en købt friherretitel med et tilhørende pompøst navn, "Freiherr von Buchwald". Hans kostumering og udseende i denne periode passede til titlen: En laps med monokel.²³ Imidlertid er den væsentlige side af brevet ikke disse udenværker men den krise, Remarque giver udtryk for at befinde sig i. Formuleringen, at han ellers har udskudt krisen, synes dog ejendommeligt, måske endda utroværdig. Kriser er ikke noget, man bare kan udskyde til et bekvemt øjeblik, eller vælge at være i, med mindre de skulle være selvfremkaldt til formålet; normalt indhenter krisen den, der rammes, på selv de mest ubelejlige tidspunkter; men det kan naturligvis afhænge af, hvad der menes med krise. Begrebet er unægteligt flertydigt. Sådan som Remarque beskriver sin tilstand i brevet, virker det som om, der både er en eksistentiel krise efter publiceringen af *Im Westen nichts Neues* og en kunstnerisk. På en eller anden måde må bogen have betydet, at Remarque har fået bearbejdet et krigstraume af personlig art, og han er dermed blevet tvunget til at se mere fremadrettet på tilværelsen end før, ellers ville han næppe have stillet spørgsmålet: Hvilken fremtid har jeg? Bogens succes og hans egen berømmelse har på en måde gjort det akut, men denne situation har til gengæld ført ham ud i en kunstnerisk krise. Hans bogs pludselige og overvældende succes har tildelt ham en fremmedartet rolle som berømt forfatter, og forlaget Ullstein har lagt pres på ham for at få ham til at skrive endnu en bog. Han roses eller angribes fra alle sider i Tyskland, og det er bestemt ikke uden grund, at Remarque nok har følt det, som blev benene slået væk under ham.

Det grundlæggende i den kunstneriske krise består i det basale spørgsmål, om han overhovedet skal skrive en bog til. På den ene side har Remarque stor trang til det, men på den anden side vækker det tydeligvis angst hos ham. En angst der ikke så meget kommer af ængstelsen for en fiasko ovenpå succesen, men mere udspringer af spørgsmålet, om den nye bog vil kunne rumme samme ærlighed som den første. Sådan som Remarque beskriver det, ønsker han netop ikke at spekulere over sin virkning som forfatter. De bøger han vil skrive, skal ikke være skrevet blot som kunst for kunstens skyld. Hans bøger skal have det sigte at hjælpe de mange stumme lidende. For så vidt er det netop den virkning, som *Im Westen nichts Neues* havde. Men med den gen-

²³ Smstds. S. 140.

nemslagskraft, som denne første bog fik, er det i virkeligheden en umulighed at se bort fra virkningen af den. Selve hans analyse af de angreb, der har været på bogen viser, at han ikke har kunnet undgå at lade sig påvirke, hans synspunkter er tilmed ganske praktiske: Hvert angreb vil kun øge bogens oplag og indtjening men dermed også dens gennemslagskraft i offentligheden. Interessant er desuden Remarques ganske optimistiske syn på Tysklands muligheder og hans nedvurdering af de højreradikale kræfters betydning, selv om de har angrebet bogen så højroset. Egentligt kunne han godt have nævnt nazisternes hetz direkte, eftersom den gjaldede højt og hadefuldt i de forargedes kor. Remarques ord om Tyskland, der nu skulle være arbejde, vilje, fremskridt og fred, kan dog også opfattes som et udtryk for en besværgende optimisme i en tid, hvor råbene fra højre på et mere autoritært og antidemokratisk styre ikke alene steg i volumen men også blev mere og mere skingre dag for dag.

Hele denne gærende tidsånd og den vedvarende omtale og hur-lumhej om bogen har tvunget ham til at beskæftige sig med dens virkning på offentligheden, og han kan nok så meget have ønsket sig at være upåvirket heraf, men undgået det har han netop ikke kunnet.

Det udførlige brev til Karl Larsen er i sig selv et udtryk for, hvor stærkt han er præget af situationen. I virkeligheden er det denne fornemmelse af afsluttedhed kombineret med den usikre følelse af at være "begynder" som forfatter, der er kernen i hans uvilje mod at optræde offentligt som foredragsholder eller i det hele taget træde offentligt frem; det virker nedbrydende på det nye arbejde, på selve hans indre ro. I lange passager er det, som har han indladt sig på et skriftemål overfor den usynlige modtager af brevet, som han jo aldrig har truffet ansigt til ansigt; han har alene haft Karl Larsens breve at forholde sig til. Det kan være forklaringen på hans forsøg på oprigtighed i dette brev.

På den måde er der på én og samme tid både det intense nærvær og dog den upersonlige distance. Begge dele afgørende forudsætninger for åbenhed i en sådan situation. Man sporer tydeligt, at Remarque gerne havde ønsket, at Karl Larsen kunne have aflyst hele arrangementet i København, men han har tydeligvis følt sig dobbelt bundet af sit løfte, eftersom han jo allerede en gang på en ikke alt for elegant måde har meldt afbud. Hans bøn: "...Lassen Sie es keinen Vortrag werden, sondern eine Art Besuch, bei dem ich Ihnen vielleicht etwas aus dem neuen Buche vorlesen kann. Honorar für mich kommt nicht in betracht. Es wird die einzige Vorlesung sein, die ich mache. Und des-

halb möchte ich auch gern, dass sie etwas zwanglosen Charakter hat...”, viser både denne bundethed, og hans rædsel ved et foredrag i stor orkestrering om den udgivne bog.

Mødet mellem Karl Larsen og Remarque pr. korrespondance er et møde mellem to personligheder, hvoraf den ene - Karl Larsen - er den intellektuelle, hvis kølige, næsten klinisk rationelle analyse af omverden og medmennesker er afgørende for hans anskuelsesmåde, som han tilmed forstår at omsætte i praktisk, organisatorisk aktivitet.

For Remarques vedkommende er det anderledes. Han er muligvis slet ikke at opfatte som en traditionel intellektuel, han er langt mere intuitiv og følelsesmæssigt styret. I brevet til Karl Larsen har han faktisk udtrykt det forbilledligt: “...Ich schreibe Ihnen einen unendlichen Brief, den längsten, den ich seit langem geschrieben habe. Das kommt davon, weil es für mich so leicht ist, das Selbstverständliche meiner Haltung zu empfinden; - aber so schwer, darüber zu sprechen und sie zu argumentieren...”. Til gengæld var det aldrig vanskeligt for Karl Larsen at argumentere.

At dette lange brev dukkede op hos Karl Larsen den 9. september efter lang tids tavshed, kan have den ganske selvfølgelige forklaring, at Remarque allerede omkring den 3. september i Berlin havde ladet sig interviewe i *Politiken*, idet der i denne dags udgave af avisen ikke alene havde været et fotografi af den berømte forfatter, men tillige et ganske stort opsat interview med ham under den i fed kursiv satte overskrift: “Remarque kommer hertil i næste Maaned”. Dette interview kan have været med til at udløse det lange forklarende brev til Karl Larsen på netop det tidspunkt, eftersom Remarque jo ikke blot kunne lade Karl Larsen vide gennem avisen, hvornår han ville komme til København. Det ville unægtelig have været en grov og absurd uhøflighed overfor ham og *Selskabet af 1916*.

Når man kan slutte, at interviewet har været den udløsende faktor for Remarques brev, er årsagen, at brevet på en personlig og indforstået måde tager tråden op fra interviewet, og brev og interview supplerer herved hinanden på synkron måde.

Denne store mediemæssige opmærksomhed omkring besøget har formentligt bevæget Karl Larsen til den 13. september i *Politiken* at gengive den væsentlige del af slutningen af Remarques brev, hvor han beder om at måtte blive fri for at skulle holde et egentligt formelt foredrag.

Man kan mene, at det virker mindre taktfuldt af Karl Larsen ligefrem at gengive Remarques brev i citat, han kunne have nøjedes med

at referere det. Ved at vælge at citere brevet offentligt, spillede Karl Larsen selv med på den sensations- og reklametromme, som han ellers i forbindelse med oversættelsessagen ikke havde stor sympati for. Men herved opnåede han i alt fald tre ting:

1. Han fik understreget sin rolle offentligt som den kulturpersonlighed, der stod i nær kontakt med den berømte forfatter.
2. Han fik offentligt på autoritativ måde taget hensyn til Remarques ønske om ikke at optræde i større officiel sammenhæng.
3. Han fik placeret sig selv og Selskabet af 1916 som det centrale, eksklusive sted for begivenhederne omkring Remarque.

Måske har Karl Larsen haft en viden om, at andre også forsøgte at få Remarque til Danmark for at holde foredrag, og den bastante optræden med citatet fra Remarques brev i *Politikens* spalter, har måske også skullet tjene til at holde andre ude.

Karl Larsen var faktisk i konkurrence med Gyldendal og Studenterforeningen om Remarque som foredragsholder. Med Gyldendal som ihærdig formidler arbejdede Studenterforeningen i samme tidsrum som Karl Larsen på at få Remarque til København for at optræde. Det fremgår af et brev fra Frederik Hegel til Remarque fra den 11. juni 1929, hvor Fredrik Hegel skrev til Remarque bl.a. for at bane vej for et sådant arrangement:

...”Von unserem grössten Studentenverband, “Studenterforeningen”, haben wir eine Anfrage erhalten, ob Sie eventuell beabsichtigen, dies Jahr noch nach Kopenhagen zu kommen. Sollte dies der Fall sein, würde “Studenterforeningen” es sehr wertschätzen, falls Sie an einem Sonnabend in den Lokalen des Vereins einen Vortrag halten würden - dieser Abend ist nämlich im Verein regelmässig Vorträgen gewidmet. Sofern es Ihnen gelegen sein sollte, möchte “Studenterforeningen” einen Sonnabend im September vorschlagen. Für Ihre w. Rückäusserung in dieser Angelegenheit wären wir Ihnen sehr dankbar. Gleichzeitig ist es uns eine Freude, Ihnen mitteilen zu können, dass wir im Laufe von ein paar Tagen das 20’-25’ Tausend von der dänischen Ausgabe Ihres Buches in Gebrauch nehmen. Die Presse ist einstimmig begeistert, und wir können eine grosse Menge vorzüglicher Besprechungen aufweisen. Wir begrüssen Sie in ausgezeichnete Hochachtung...”²⁴

Ikke alene er det interessant at se, at Studenterforeningen også var ude efter at kunne sætte Remarques navn på plakaten, men Hegels ytringer om oplagstallene og pressens reaktion på bogen i Danmark er

heller ikke uden betydning for nærværende sammenhæng. Naturligvis var det ikke fra Gyldendal, Remarque skulle høre om oversættelsesproblemerne eller om Karl Larsens kronik. I Hegels verdensbillede havde pressen enstemmigt rost den danske udgave uden nogen mislyd.

Den 2. juli rykkede Ingeborg Andersen forsigtigt Remarque for en reaktion med hensyn til arrangementet i Studenterforeningen²⁵. Det hjalp ikke meget, men hverken Studenterforeningen eller Gyldendal kunne jo vide, hvorledes det egentlig forholdt sig med Remarques holdning overfor den slags forestillinger. Den viden synes alene at være kommet Karl Larsen til gode via den fortrolighed, han fik opbygget hos Remarque.

Først den 26. september svarede Remarque med et køligt, maskinskrevet brev, der i høj grad gør det tvivlsomt, om han på dette tidspunkt havde tænkt sig at komme til København i det hele taget:

...”Krankheitshalber bin ich leider lange Zeit nicht dazu gekommen, Ihren Brief zu beantworten, und ich bitte Sie deshalb um Entschuldigung. Sollte ich nach Dänemark kommen, so will ich selbstverständlich gern, falls ich Vorträge halte, auch die ”Studenterforeningen” besuchen. Einstweilen habe ich aber offen gestanden - mehr den Eindruck arbeiten zu müssen, statt bereits schon Vorträge zu halten. Mit den besten Empfehlungen Ihr ergebenster Erich Maria Remarque”.²⁶

Brevet er dateret og lokaliseret på Remarques adresse i Wittelsbacherstrasse i Berlin, og han må således have været i byen den 26. september 1929.

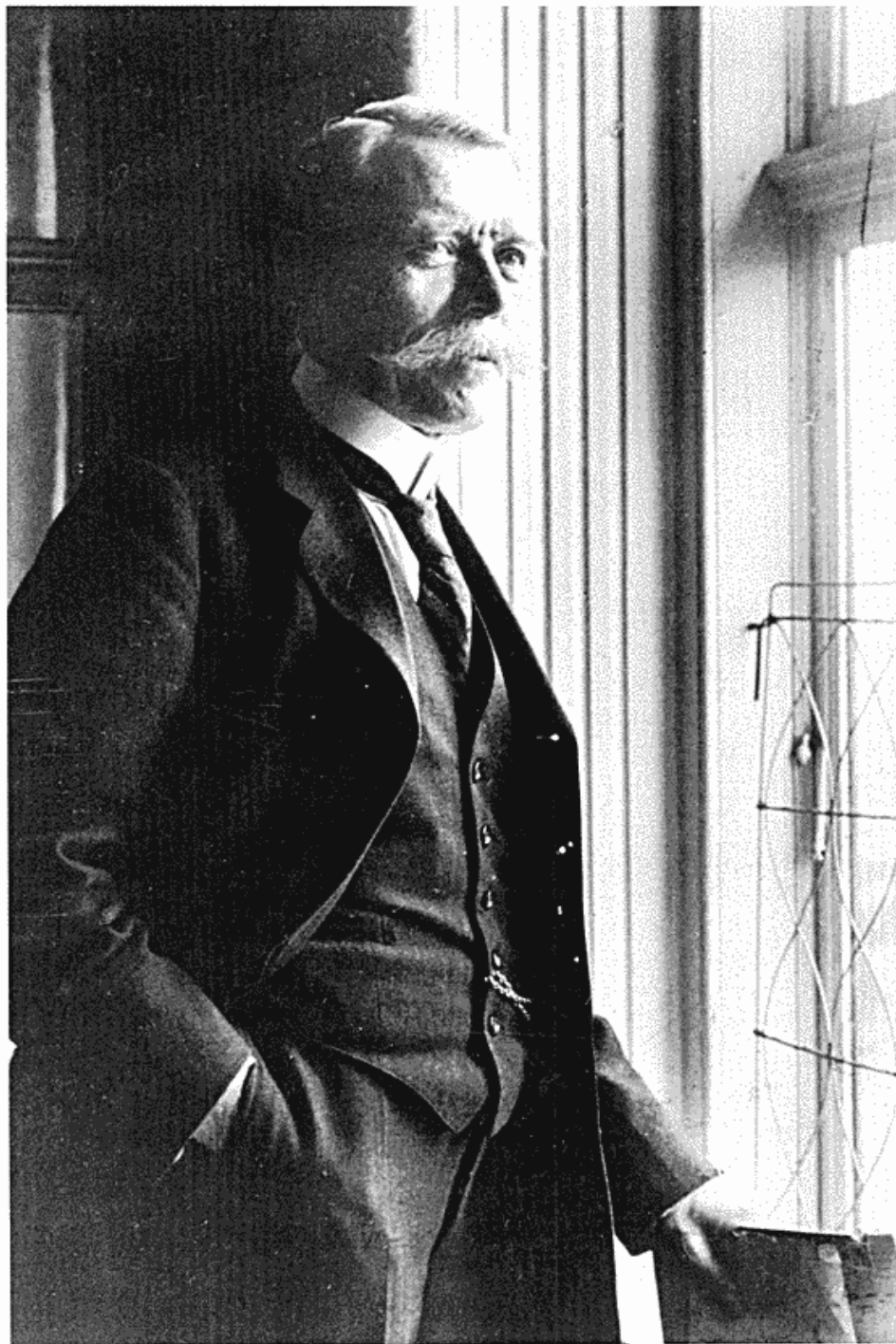
Remarque bragte ikke på noget tidspunkt Gyldendals og Studenterforeningens initiativ på bane overfor Karl Larsen. Deres forbindelse fortsatte uanfægtet heraf en tid endnu, men ligesom før afbrudt af månedlange intervaller.

Det næste brev i rækken fra Remarque er udateret. Det er skrevet i Osnabrück på adressen Süsterstrasse 10. Ifølge Wilhelm von Sternburgs biografi var sommeren og efteråret 1929 en urolig og rastløs periode for Remarque.²⁷ Selv om han i sit brev til Karl Larsen fra september stærkt havde betonet nødvendigheden af at leve med hustruen under rolige forhold, kom det ikke til at gå sådan. Betoningen af hen-

²⁴ Gennemslag af et brev fra Frederik Hegel Breve 1929 P- Ø, Gyldendals Arkiv KB.

²⁵ Smstds.

²⁶ Smstds.

Karl Larsen. Ca. 1929-30. Det Kgl. Biblioteks Billedsamling.

synet til hustruens helbred havde været nok så meget af diplomatisk karakter, men den egentlige grund har været at finde i Remarques ægteskabelige forhold. Ægteskabet med den smukke skuespillerinde og danserinde Jutta Zambona var stærkt på vej mod opløsning sommeren og efteråret 1929. I januar 1930 blev de skilt.

Remarque havde hele perioden igennem været på rastløse rejser i Sydfrankrig, Holland, Schweiz. Men fra november måned slog han sig ned i fødebyen Osnabrück. I begyndelsen af opholdet havde adressen netop været Süsterstrasse 10. En adresse, der husede et stenhuggerfirma, som Remarque havde arbejdet i en tid omkring 1920 efter at have opgivet gerningen som lærer i omegnens landsbyskoler. Hvis von Sternburgs redegørelse for Remarques færden er dækkende for denne periode, må efterfølgende brev være fra begyndelsen af opholdet i Osnabrück, d.v.s. fra begyndelsen af november måned. På dette tidspunkt var fordringen om fred blevet til et indre og ydre krav om arbejdsro. På dette tidspunkt begyndte det at haste med færdiggørelsen af den næste roman, som Ullstein allerede rykkede ham for, og som man også udenfor Tyskland imødeså med adskillig interesse.

4.

“Sehr verehrter Herr Professor Larsen,
beim Kramen unter meinen Sachen finde ich den parodistischen Artikel von Tucholsky aus der Weltbühne (unter einem seiner Pseudonymen er hat ja ein halbes Dutzend) und den Brief des Kriegsblinden, die ich Ihnen schicken wollte. Sehr verspätet tue ich das nun und bitte Sie herzlich, das zu entschuldigen. Wenn Sie den Artikel von Tucholsky nicht mehr brauchen, bitte ich, ihn mir zurückzuschicken, da ich ihn bei Ullstein weggenommen habe und dorthin wiederbringen muss.

Ich freue mich, Ihnen noch einmal sagen zu können, wie sehr ich mich über Ihren Brief gefreut habe, gerade jetzt, wo ich hier sitze und oft so deprimiert bin, dass ich glaube, niemand interessiere sich für mich anders als entweder als Objekt zum Ausnutzen oder aber als eine Art Zirkusaffen, den man anstarrt.

Da ist etwas Teilnahme schon viel!

Mit herzlichem Grusse stets Ihr Erich Maria Remarque.”²⁸

Den artikel, Remarque omtaler, stod at læse i tidsskriftet *Die Weltbühne* i foråret 1929. Den var skrevet af Kurt Tucholsky under pseudonymet Kaspar Hauser. Sammen med Carl von Ossietzky havde Tucholsky

²⁷ Von Sternburg (note 1), s. 192, samt s.198.

gjort *die Weltbühne* til intet mindre end Weimarrepublikkens førende venstreorienterede tidsskrift for kunst, økonomi og politik.

Det er en ganske inciterende tanke, at Remarque således fik trukket Karl Larsen indenfor denne horisont; han der ellers om nogen havde været fortaleren for prøjsisk mentalitet og alle de prøjsiske dyder, som Tucholsky rettede sin ætsende satire imod. Læsningen af Tucholsky førte dog ikke til nogen forbindelse mellem disse to, og Tucholsky blev aldrig indbudt til at tale i *Selskabet af 1916*. Heftet må Karl Larsen have returneret; det findes i alt fald ikke blandt hans papirer på Det Kongelige Bibliotek. Uden at have Karl Larsens breve i hænde, er det vanskeligt at vide, hvorledes han har vurderet den fortrolighed, som Remarque har vist ham. Slutningen af brevet fra Süsterstrasse i Osnabrück viser, at Karl Larsen må have reageret på det lange bekendelsesbrev fra Remarque. Hans taknemmelighed over, at Karl Larsen øjensynligt må have skrevet et deltagende brev, tyder derpå. Men det er desuden spørgsmålet, om ikke Remarque har lagt for megen vægt på Karl Larsens forstående holdning. Også han havde jo sine grunde til at se på Remarque som et objekt for udnyttelse eller som cirkusabe med en mulig manegeoptræden i *Selskabet af 1916*. Hele arrangementet i Danmark er jo et udtryk for noget sådant.

Herefter hengik både november og december uden kontakt mellem Remarque og Karl Larsen, og af arrangementet i København blev der intet. Karl Larsen var efterhånden blevet meget bekymret for det hele foretagende. Den 15. januar 1930 skrev han til Max Krell på Ullstein for at bede om råd:

“...In Ihrem liebenswürdigen Brief vom 27. Sept. 1929 schrieben Sie mir, dass Sie hofften Remarque in den nächsten Tagen zu treffen. Ich habe ihm nur in aller kürze einen Weihnachtsgruss geschickt, da ich mich etwas unsicher ihm gegenüber fühle. Um dieses Gefühl besser zu motivieren gestatte ich mir Ihnen anbei ganz vertraulich eine Abschrift des grössten Teils seines letzten Briefes zu übersenden. Da der Brief auf einem anderen folgte in welchem er von einer längeren Reise nach Südfrankreich mit seiner Frau recht ausführlich erzählte, hat man ja den Eindruck als ob die Frau ihn verlassen hätte oder etwas ähnliches, und von seinem wiederholten Versprechen nach Dänemark zu kommen schreibt er überhaupt nichts.

Es ist mir eine recht peinliche Lage: Er hat ja im Frühling seinen Besuch in Kopenhagen in “Der Gesellschaft von 1916”, im letzten Au-

²⁸ Karl Larsens brevarkiv NKS 4630, 4to. KB.

genblick, wo schon alle Vorbereitungen getroffen waren, telegrafisch (sic) abgesagt, und im Herbst schrieb er mir: 'Ich habe Ihnen versprochen zu kommen, und diese Versprechungen werde ich halten, aber es kann erst im November oder Dezember werden, da meine Frau und ich sehr ruhig leben müssen — und dazu bitte ich Sie um folgendes: Sie dürfen es keinen Vortrag werden lassen, sondern eine Art Besuch, wobei ich Ihnen vielleicht aus meinem neuen Buch etwas vorlesen kann —'

Von allen Seiten bedrängt habe ich diesen Ausschnitt aus seinem Brief in "Politiken" am 13/9-29 veröffentlichen müssen - und nun stehe ich da! Man schreibt mir, man ruft mich an, ich antworte dass er krank geworden ist, man glaubt mir nicht - was tun?"²⁹

Nærlæser man dette brev fra Karl Larsen til Max Krell, virker det, som om der har været yderligere et brev fra Remarque til Larsen. Det Remarque-brev Karl Larsen skrev af til Krell må være brev 4, men mellem brev 3 og brev 4 har han antageligt sendt Larsen et brev, med en længere beskrivelse af den rejse i Sydfrankrig, der omtales kort i brev 3. I alt fald antyder Karl Larsens formulering i brevet til Krell noget sådant: "da der Brief auf einem anderen folgte in welchem er von einer längerer Reise nach Südfrankreich recht ausführlich erzählte"... I brev 3 omtale Remarque i alt fald ikke rejsen til Sydfrankrig på nogen udførlig måde. Med til at bestyrke en tanke om et sådant tabt brev er desuden den ellers uformidlede omtale af, at Remarque sammen med Tucholskys artikel fra *Die Weltbühne* også har sendt et "Brief des Kriegsblinden". Dette sidste findes ikke omtalt i brev 3 i forbindelse med omtalen af Tucholskys artikel, men i brev 4 omtales "brevet fra den krigsblinde" helt uformidlet eller indforstået, og man får den tanke, at det må have været drøftet mellem dem forud. Men hvorefter alt er, findes dette brev ikke bevaret i Karl Larsens brevarkiv.

Dette brev til Max Krell kaster ganske meget lys over hele forløbet omkring Remarques breve og foredraget, der ikke blev til noget. Det viser også en del om Karl Larsens forhold til Remarque. Den deprimerede tone i Remarques sidste brev fra Osnabrück har fanget Karl Larsen som den opmærksomme tekstlæser og den fintmærkende psykolog han var, og foruroliget er han blevet. Desværre findes Max Krells svar på dette brev fra Karl Larsen ikke, men af endnu et gennemslag af et brev fra Karl Larsen af 23. januar 1930 til Krell kan man se, at han umiddelbart forud må have modtaget et svar fra Max Krell med en forklaring på omstændighederne, idet han takker for dennes brev af 20.

²⁹ Smstds. Breve fra Karl Larsen.

januar. Brevet må have indeholdt en bekræftelse på Karl Larsens bange anelser om, at Jutta Zambona skulle have forladt ham, og at Remarque højst sandsynligt ikke kommer til København. Det hedder i Karl Larsens svar af 23. januar:

“...Also war meine Vermutung richtig. Es tut mir wirklich leid. Natürlich sehe ich ein, dass ich mit einem Vortrag oder einem Besuch von Remarque wohl nicht rechnen kann, aber ich muss jedenfalls von ihm einen Brief haben, in welchem er sich mit Krankheit oder irgend etwas entschuldig; denn wie Sie wissen, habe ich nach seiner ganz bestimmten Zusage öffentlich erklärt, dass er im November oder Dezember nach Kopenhagen käme. Wo er jetzt ist weiss ich nicht, auch nicht ob er einen evt. Brief von mir beantworten will...”³⁰

Max Krell må herefter have kontaktet Remarque og forelagt ham Karl Larsens problemer omkring arrangementet i *Selskabet af 1916*. Den 10.2.1930 skrev Remarque endnu et sidste brev til Karl Larsen fra Hotel Curhaus Davos i Schweiz:

5.

Sehr verehrter Herr Professor,

leider musste ich meinen Plan, im Winter zu Ihnen nach Kopenhagen zu kommen, aufgeben, weil ich im Dezember 2 Auto-Unfälle hatte - kaum war ich vom leichteren, ersten wiederhergestellt, da passierte mir der zweite, bei dem ich mir die Schulter verstauchte, die Nase brach, die Brust quetschte und eine kleine Gehirnerschütterung hatte. Dazu kam später ein leichtes Blutsturz, so dass ich rasch meine Sachen packen und, wie im vorigen Jahre, nach Davos fahren musste. Ich habe ausserordentlich bedauert, nicht kommen zu können, zu mal es seit Jahren mein Wunsch ist, die nordischen Länder zu besuchen. -

Einstweilen habe ich mich noch nicht entschliessen können, öffentlich aufzutreten in Vorträgen und Vorlesungen. Ich finde es zu anmassend für einen Anfänger und ausserdem liegt es mir garnicht. Ich liebe die Stille, und ich hoffe, dass ich Verständnis dafür finde, dass ich nicht hervortreten will, sondern lieber arbeiten. Ich hätte mit Vorträgen wohl finanziell viel mehr einnehmen können, als insgesamt für mein Buch - aber daraus sehen Sie, wie wenig es mir liegen muss, denn ich möchte gern dazu beitragen, Not zu lindern und das, was über

³⁰ Smstds.

meine eigenen, nicht sehr grossen Bedürfnisse hinausgeht, für notleidende Freunde zu verwenden.

Nun muss ich meinen Besuch auf den Sommer verschieben - und dann will ich gern bei Ihrem Verein zu Gast sein und mit jedem, der es will, über das sprechen, was er wissen will von mir - ich freue mich darauf, einige Ferienwochen in den nordischen Ländern zu verbringen. Sie werden sehen, dass ich komme, sobald es mein Zustand zulässt!

Wir Deutschen müssen Ihren Ländern dankbar sein nicht nur für die geistige Anregung, die Ihre grossen Männer seit Jahrzehnten uns schenken, sondern auch für die warmherzige praktische Hilfe in den Jahren nach dem Kriege, die den nordischen Ländern mit Amerika einen Ehrenplatz in der Geschichte der Menschheit und des Menschentums sichern! Ich werde mich selbst freuen, von Ihnen, Herr Professor, wieder zu hören und ich bitte Sie zu glauben, wie gross mein Bedauern ist, meine Zusage nicht einhalten zu können.

Mit herzlichen Grüssen Ihr ergebenster Erich Maria Remarque.³¹

Selv om Remarque slutter dette brev med at ytre ønske om igen at høre fra Karl Larsen og samtidig fornyer sit løfte om at komme til København, skete det ikke.

Karl Larsens svar på brevet kendes ikke, men Remarques forsikringer om at komme om sommeren, hans ønske om at hjælpe nødlidende venner eller hans næsten statsmandsagtige sympatiske udtalelser om de nordiske lande har næppe bidraget til at øge troværdigheden af de efterhånden for ofte gentagne forsikringer om at ville komme. De passager af brevet, hvor Remarque taler om sin uvilje ved at optræde offentligt, har Karl Larsen understreget, således som han så ofte har gjort i breve, han har modtaget, for at indprente sig og huske det enkelte brevs mening og karakter. Som den omhyggelige tekstlæser han var, har han næppe været blind for selvmodsigelsen i dette sidste brev fra Remarque. Han har næppe ivret mere for at få Remarque til København, men han fik den dokumentation, som han efterlyste i sit brev af 23. januar til Max Krell og har på den måde kunnet komme ud af den pinlige situation, han var strandet i.

Med hensyn til affæren omkring Tom Kristensens oversættelse af *Im Westen nichts Neues* er det imidlertid ikke givet, at hans anstrengelser

³¹ Karl Larsens brevarkiv NkS 4630, 4to. KB.

³² Gyldendals Arkiv Korrespondance Udlandet Remarque. KB.

var frugtesløse. Tom Kristensen oversatte ikke flere af Remarques bøger. Den bog, som Remarque i sine breve omtalte som sin nye bog, og som han særligt under opholdet i efteråret 1929 i Osnabrück havde arbejdet så intenst på, fik titlen *Der Weg zurück*. På dansk kom den til at hedde *Tiden der fulgte*. Den blev oversat af journalisten Morten Kamphøener.³² I kontrakten mellem Gyldendal og Ullstein, der først sluttedes den 17. januar 1931 om denne nye bog, hed det i paragraf 2 således: "...Gyldendal verpflichtet sich auf die Übersetzung ganz besondere Sorgfalt zu verwenden und nur einen renomierten Übersetzer damit zu betrauen..."³³ Sådan skriver man næppe uden grund til et stort dansk forlag. Måske kan man se et spor af Karl Larsens arbejde for at bedre kvaliteten af oversættelsesarbejdet i denne emphatiske formulering.

EPILOG

Brevvekslingen mellem Remarque og Karl Larsen er tilsyneladende et møde mellem to mænd af vidt forskellig anskuelse og af meget forskelligt temperament.

I eftertidens almindelige bevidsthed står Karl Larsen som den inkarnerede militarist, mens Remarque på lige så afgjort måde har image som pacifististen frem for nogen. Hans bog var ganske vist ikke pacifistisk, men den fik en pacifistisk virkning.

Anskuet på denne måde kan forholdet mellem dem og med den - i alt fald fra Remarques side - viste fortrolighed virke som et paradoks. Ejendommeligt er det, at Karl Larsen i den grad har værdsat *Im Westen nichts Neues*, og at han træder så meget i skranken for denne roman som tilfældet er.

Yderligere forundret bliver man, når man ved, at Karl Larsen 10 år før havde engageret sig på samme måde i en oversættelsesproblematik af en anden tysk bog med Den første Verdenskrig som tema men unægtelig af en anden genre og med en helt anden type som ophavsmand end Remarque. Det var Generalhauptkvartermeister Erich Ludendorffs bog *Meine Kriegserinnerungen*, som forlaget Aschehoug udsendte

³³ Gyldendals Arkiv. Korrespondance. Udlandet. Remarque KB.

i Danmark i en ualmindelig elendig oversættelse af dav. premierløjtnant C.F. Løkkegaard i 1919. Også den gang tog Karl Larsen opgaven på sig at punktkritisere oversættelsesarbejdet i en grundig artikel i tidskriftet *Litteraturen* for oktober måned 1919, ligesom han skrev et anklagende brev til forlaget om sagen³⁴. På det tidspunkt var han lige så stærkt optaget af Ludendorffs person og bedrifter, som han siden skulle blive det af Remarques. Og det var ellers ikke fordi Karl Larsen var blevet pacifist på sine gamle dage. Nej fællesnævneren mellem Ludendorff og Remarque i Karl Larsens bevidsthed har været Respekten for realiteterne. Både Remarque og Ludendorff dokumenterede i Karl Larsens øjne kendsgerninger, og det var det afgørende. Karl Larsen var selv realist eller rettere dokumentarist, og krigen var på flere måder en personlig referenceramme for ham, ligesom både for Ludendorff og Remarque. Men på højst forskellig måde.

Remarques erindringer var fra i skyttegrav og lazaret, som det lille menige hjul i krigsmaskinen. Ludendorffs var fra det store hovedkvarter, der hvor meldingerne om og fra de små hjul i krigsmaskinen endte. Karl Larsens erindringer og frontstemninger var fra den tyske generalstabs polstrede bil³⁵. Han var en intellektuel iagttager og turist i krigen.

³⁴ Breve fra Karl Larsen. Karl Larsens brevarkiv, NkS. 4630, 4to KB.

³⁵ Citat fra et brev af 13.9.1918 til Karl Larsen fra Viggo Cavling om K.Ls. fascination af krigen. Sammen havde de berejst de tyske fronter i 1918, og Karl Larsen havde skrevet en artikel i det tysk subventionerede danske tidsskrift *Vor Tid* 1918 med titlen *Frontstemninger: "De 'frontstemninger', som De og jeg har i Generalstabs polstrede Bil, behøver ikke at være identiske med de Mennekkers, der nu på femte Aar står i Løbegraven"*... Breve til Karl Larsen Nks 4630,4to KB.

SUMMARY

JESPER DÜRING JØRGENSEN: *Karl Larsen and Erich Maria Remarque – a meeting per correspondence*

The dissertation *Karl Larsen and Erich Maria Remarque* deals on the one hand with a meeting per correspondence between two entirely different authors and on the other with some important aspects of the Danish reception of Erich Maria Remarque's famous novel, *Im Westen nichts Neues*.

More than anyone else Karl Larsen looks to us like the militarist. Certainly Remarque was no pacifist, and *Im Westen nichts Neues* did not contain any pacifist message either, but this book nevertheless attained such tremendous pacifist impact that the originator at once gained an international image as the pacifist above all others.

However, as writers Karl Larsen and Remarque have one thing in common: The respect for realities and the impact of realistic detail on the human psyche. This is why Karl Larsen was moved by Remarque's novel, and he felt that Tom Kristensen's and also Gyldendal's way of tackling the translation of the book into Danish had revealed a keener interest in marketing and sales opportunities than in doing justice to the literary qualities of the work. Karl Larsen criticised this publicly in the daily newspaper *Politiken* and offered to make his own revised copy of the Danish translation of *Im Westen nichts Neues* available for a new edition of the book. Even though Karl Larsen put further pressure on Gyldendal via Remarque's German publisher, Ullstein, the offer was not accepted, and no revised edition of the book saw the light of day. On the other hand the translation issue brought Karl Larsen and Remarque in direct contact with each other. In Karl Larsen's letter archive in The Royal Library there are five letters and a telegram from Remarque to Karl Larsen, which are published for the first time in this article. The occasion for the letters was in the first instance the translation of Remarque's novel, secondly Karl Larsen's persistent attempt to get Remarque to come to Denmark to give a lecture. Something that Remarque strongly resisted, and however hard he tried Karl Larsen had to abandon his wish to entice Remarque to Copenhagen. The correspondence did, however, result in great confidence on the part of Remarque in his elderly Danish literary colleague, and this is particularly apparent in a hand-written nine-pages long letter in which Remarque describes his role as a writer in depth, while at the same time depicting the conflicting moods which prevailed in Germany prior to Hitler's seizure of power in 1933.